

Роман Франків¹, Віктор Хаджинов²

¹ доцент, кафедра дизайну та основ архітектури,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів
e-mail: romanfrankiv@gmail.com
orcid: 0000-0003-1100-0930

² асистент, кафедра дизайну та основ архітектури,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів
e-mail: viktor.v.khadzhynov@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-0110-8630

НОВИЙ РИМ, ЯК ІДЕАЛЬНА ІЄРАТОПІЯ У ГАЛИЦЬКІЙ САКРАЛЬНІЙ АРХІТЕКТУРІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

© Франків Р., Хаджинов В., 2020

<https://doi.org/10.23939/sa2020.02.204>

У статті розглядається, майже невисвітлена тенденція розвитку сакральної архітектури Галичини межі XX–XXI століть, пов'язана з інтерпретацією образів константинопольської архітектури періоду раннього середньовіччя. Повідомляються ідеологічні та ідентифікаційні підстави цієї тенденції, наводяться та аналізуються приклади ряду споруд.

Ключові слова: сакральна архітектура, Галичина, Візантія, Константинополь, ідентичність.

Постановка проблеми

Сакральна архітектура у Галичині традиційно характерна широким спектром формотворчих експериментів, як зі стилістичним, так і з семантичним матеріалом. Властиві цьому регіону інтенсивні процеси національного та конфесійного позиціонування, сприяли особливій увазі до поняття ідентичності та залученню різних способів її матеріалізації (Ракочий, Борис, 2014). Для релігійного відродження в Галичині, що почалось із розвалом комуністичної системи, прикметним став напрямок відродження східно-християнської візуально-символьної системи, чому сприяв ряд факторів, як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Дослідження сучасної сакральної архітектури значною мірою базувались на виявленні двох аспектів – дихотомії сучасного і традиційного, з одного боку, та ролі архітектурних персоналій – з іншого. Аспект семантичної значимості формотворення, здебільшого стосувався розмежування між українською та російською традиціями, що відповідало специфіці національного відродження кін. XX – поч. XXI ст.

Разом з тим, поза детальним розглядом, залишились варті уваги експерименти з уприсутнення важливого явища еклезіального життя Галичини того часу – відродження та утвердження східної християнської ідентичності та пошуків її власного та сучасного існування. В цьому контексті, можна відзначити тенденцію звернення до образів духовно-історичного центру Східної церкви – Константинополя, сакральне значення якого визначається його статусом Нового Риму, столиці нового християнського світу, що прийшов на зміну старому язичницькому.

Аналіз джерел та публікацій

Хоча самé явище сучасного сакрального будівництва в Україні має коротку історію, та бере свій початок з 1990-х років, ця тематика має досить значну літературу як публіцистичного, так і наукового рівня. Починаючи із доби модерного націєтворення, проектування сакральних об'єктів стало одним з провідних майданчиків, де відбувались процеси пошуків та утвердження ідентичностей тих чи інших національних або релігійних груп. На початку 1990-х, коли стартував процес релігійного відродження та з'явився значний попит на проекти культових будівель, архітектори та їхні замовники опинились перед двома головними питаннями: яким має бути правильне функціональне рішення такого типу споруди і, яка символіка має закладатись у їхнє просторове рішення. Спроби відповісти на ці питання дали початок і науковому опрацюванню відповідного матеріалу, базованому на досвіді докомуністичного храмового будівництва з деякими сентиментами до досягнень у цій царині української діаспори (Борис А. М., 2015).

Архітектонікою сучасної церковної споруди займався ряд вчених, зокрема Р. Гнідець, який, крім конструктивних аспектів розглядав також ідеологічні чинники (Гнідець Р. Б., 2004), М. Яців – автор дисертації присвяченій проблемам організації освітлення сакрального об'єкту (Яців М. Б., 2002). Детальніше проблеми самототожності у церковному проектуванні розглядали Б. Черкес – відомий дослідник реалізації ідентичності у архітектурі великих міст (Черкес Б., 2003), М. Обідняк – автор рядку немоdernістських проектів церковних будівель (Обідняк, 2004), дослідниці сучасних процесів в українській архітектурі С. Лінда та У. Іваночко (Лінда, С., Іваночко, У., 2009) та інші.

В цих роботах, важливе місце займає аналіз боротьби та взаємодії двох тенденцій – традиціоналістичної та модерністської. Тема ідеологічної репрезентації переважно представлена зверненням до народної архітектури, обов'язковості деяких архітектурних елементів та архітектонічних прийомів.

Виділення невирішених питань

Процес релігійного відродження, часто приводив авторів до необхідності демонстрації базових ідентифікаційних архетипів, що було характерним і для періоду кінця XIX – поч. XX століття, коли проходила перша хвиля національно мотивованого храмобудування. Однак, на відміну від цього етапу, та не дивлячись на значний обсяг напрацьованого наукового матеріалу, багато аспектів символічного формотворення у рамках сакральної архітектури у Галичині XX – поч. XXI століть залишаються не виявленими та не заявленими у рамках обігу наукових знань. Одним з таких аспектів є реалізація східно-християнської ідентичності, що традиційно здійснювалась за рахунок оперування візантійською архітектурною традицією. В епоху панування модернізму, здійснювались спроби синтезу абстракціоністської мови сучасного проектування з архітектонікою візантійського сакрального простору, які також відбувались і в рамках української проектної думки в умовах діаспори, а з 1990-х років і в самій Україні. Однією з маловивчених сторін цих проектних експериментів є інтерпретація та розвиток образів столиці східно-християнської ойкумени – Константинополя (Нового Риму), який залишається символом тріумфу “царства Божого на землі” та хіліастичної ієратопії.

Мета статті

Метою статті є розкриття тенденції до використання образів столичної константинопольської архітектури у проектах сакральних будівель Галичини початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу

Можна досить впевнено твердити, що поняття архітектурної ідентичності щодо християнських споруд у епоху пізньої античності та раннього середньовіччя фактично не існувало. В цей час будівлі християнських зібрань мали досить утилітарний характер та відтворювали зразки давньоримської “язичницької” архітектури, передовсім, базиліки – місця імператорського культу. З

отриманням християнства державного статусу і підтримки, церквами стали давні античні храми, наприклад, такі як Парфенон у Афінах, або Цезареум в Александрії, при цьому ці споруди не зазнали суттєвих трансформацій чи появи семантичних елементів, які маніфестували б їхню нову релігійну належність. Появу певного унікального архітектурного образу, асоційованого саме з християнською культовою будівлею, можна віднести до “юстиніанівської доби”, коли у новій столиці вже християнської імперії, з’являються великі репрезентативні об’єкти з купольним завершенням – храми Поліевкта, Сергія та Вакха, Премудрості (Софії), Миру (Ірини). Відомий ще з “язичницьких” часів – зокрема будівлі у Римі (Пантеон) та, ймовірно, Александрії (Тихеон) – купол став набувати символічного значення відображення Неба, яке в християнській теології є місцем досконалого буття Бога та його обранців. Згодом, купольні завершення на барабані стали використовуватись у значно менших за розміром храмах, що сприяло утвердженню певного візуального архетипу.

Не дивлячись на значне поширення та різноманітність конкретних втілень цього архетипу, саме зразки “юстиніанівської доби” стали асоціюватись з образом столичного статусу і найвищого рівня сакральної репрезентації. Східна традиція надавала Константинополю особливого статусу нового осередку переміненої християнством всесвітньої римської держави. На заміну “Старому” язичницькому Римові над Тібром, на Сході було зведено “Новий” християнський Рим. Концепція влади також була змінена. Вважалось, що імперією управляє сам Христос (ікона якого розташовувалась на царському троні), а імператори були лише своєсвідними інструментами, які втілювали його волю. Це надавало Константинополю статусу виняткової ієратопії, що привертала увагу всієї населеної ойкумени. Після завоювання міста османами, тріумфальні образи “царства Божого на землі” стали доступні тепер найвіддаленішим колись закуткам візантійського світу і були вплетені, в тому числі, і у конструкції ідентичностей тих чи інших модерних націй, що утворювались у XIX столітті.

На території Галичини, де натиск на східно-християнську традицію був особливо сильним, звернення до візантійських образів мало важливе самоутверджуюче значення для творення тут місцевим руським населенням нової української нації. В рамках цього процесу, інколи з’являлись і архітектурні форми, що відтворювали не лише традиційну хрестово-купольну схему, але і сюжети “юстиніанівської доби”. Прикладом такого вирішення може служити храм у Бірчі 1924 року, спроектований Є. Нагірним (рис. 1).

З початком релігійного відродження доби Незалежності, стартує процес інтенсивного пошуку такого образу сакральної споруди, який відповідав би вимогам відновлення історичної тотожності спільноти та її національно-конфесійної ідентичності, джерелом якої, передовсім, служить народна традиція (Я. Тарас). Однак, паралельно з цим, відбувається процес реабілітації і суто східної автентики, з одного боку, як наслідок утвердження власних ідентифікаційних коренів, як це було і на поч. XX ст. (Cherkes B., Borys A., 2015), а з іншого – через зміну клімату у ставленні Ватикану до Православ’я, що вплинуло також на клір домінуючої у Галичині греко-католицької церкви.

Найбільш очевидною еманациєю ідеальної ієратопії Нового Риму в архітектурі Галичини можна вважати церкву Успіння Богородиці, що постала 2014 р. у Львові на вулиці Максимовича (район Боднарівка). Будівля динамічної форми, завершена широким куполом з довгим низьким барабаном, прототипом для якого служила константинопольська Софія (рис. 2). Процес проектування, в якому взяли участь арх. В. Князик (нижній рівень) та Я. Фамуляк (верхній рівень) продемонстрував взаємодію різних концепцій, в рамках якої ієратопія Нового християнського Риму отримала місце завершальної та образо-утворюючої домінанти. Внутрішній простір також має близький до “юстиніанівських” споруд – зальний характер, хоча купол і підтримують чотири тонкі колони. Варто відзначити, що брак ресурсів привів до часткового спрощення верхньої купольної частини споруди – метало-каркасна основа була обшита білою вагонкою, на місці якої, за первинним задумом мали розташовуватись ніші для ікон, що ще більше підсилювало б “константинопольський” ефект образу.

У 2010 році почалось будівництво храму Воздвиження Чесного Хреста на перетині вул. Княгині Ольги та Володимира Великого. В основі його планувального та просторового вирішення покладено центричні “юстиніанівські” сюжети. На відміну від церкви Успіння на Боднарівці, дана споруда не має внутрішніх опор та повністю відповідає будові зального-купольного храму.

Важливою рисою цієї споруди є спроба архітектора синтезувати “софійну” морфологію з формоутворенням характерним для української національної архітектури. Великий “юстиніанівський” купол, не увінчує споруду, а служить тілом для великої бані-ліхтіря, а з чотирьох сторін оточений меншими банями. Таким чином, церква, з одного боку, виражає царгородську ієратопію, а з іншого – місцеву національну традицію (рис. 3, 4).

Аналогічне, але трохи видозмінене вирішення було використано і у проекті храму св. Миколая у смт. Краковець (Львська обл.). Тут, однак, габарити верхнього барабану значно збільшені, так що візантійська образність, в даному випадку, дещо поступається місцем традиційній українській п’ятиверхості і пірамідальності (рис. 5).

Проте, обидва наведених вище приклади, свідчать про цікавий процес залучення еманцій ієратопії Нового Риму до ідентифікаційного контексту, що склався у Галичині. Експерименти Ю. Горалевича демонструють намагання бачити цю ієратопію не як статичну, довершену досконалість, але як своєрідну базу, для можливого розвитку; своєрідну онтологічну основу, з якої виростає нова українська ідентифікаційна система.

Рис. 1. Церква Пречистої Богородиці у с. Бірча, поч. буд. 1924 р., арх. Є. Нагірний
(<http://www.przemyskiehistorie.pl/cerkiew-w-birczy-dwa-wspomnienia>)

Рис. 2. Церква Успіння Богородиці у м. Львові (р-н Боднарівка) 2003–2014 рр.,
арх. В. Князик, Я. Фамуляк
(https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Церква_Успення_Богородиці_з_вулиці_Максимовича.jpg)

Рис. 3. Храм Воздвиження в стадії будівництва
(арх. Ю. Горалевич) ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Храм_Воздвиження_Чесного_і_Животворящого_Хреста_Господнього_\(будується\)_УГКЦ._-panoramio.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Храм_Воздвиження_Чесного_і_Животворящого_Хреста_Господнього_(будується)_УГКЦ._-panoramio.jpg))

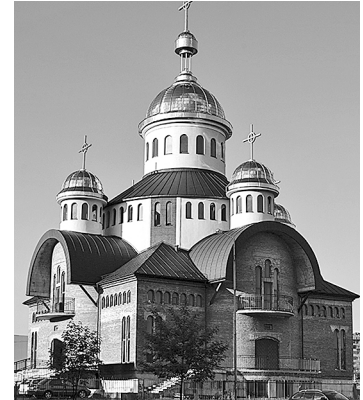

Рис. 4. Загальний вигляд
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Церква_Воздвиження_Чесного_Хреста_у_Львові.jpg)

Досить очевидними константинопольські образи присутні у храмі Софії Премудрості, який є частиною комплексу УКУ (освячено у 2016 р.). У планувальній структурі споруди присутнє зміщення вхідної групи відносно центральної осі, що є повтором подібного вирішення храму Сан Вітале у Равенні, спорудженого за зразком константинопольських церков, передовсім Сергія та Вакха. Просторова легенда церкви Софії Премудрості три-частинна, в якій перша частина є відображенням Гробу Господнього (символізує зародження християнства), друга – ранні християнські хатні церкви (символізує церкву перших століть), третя – візантійський храм юстиніанівської доби (тріумфуюче християнство) (рис. 6).

На момент написання цієї статті, тривають роботи з уточнення проекту храму Софії у Бурштині, який має постати як частина комплексу монастиря Воплоченого Слова. Хоча, сама назва будівлі відносить її до константинопольської Софії, вона більше нагадує першу купольно-зальну споруду Нового Риму – церкву Поліевкта (нині не збережену). Це, очевидно, стало наслідком взорування авторів на греко-католицький храм Софії, який постав у Римі, в час заборони ГКЦ на теренах України (рис. 7).

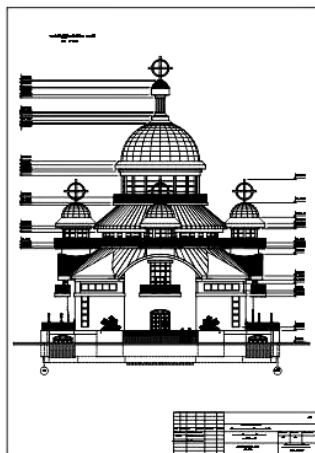

Рис. 5. Храм св. Миколая у смт. Краковець
(арх. Ю. Горалевич), (фото з проекту)

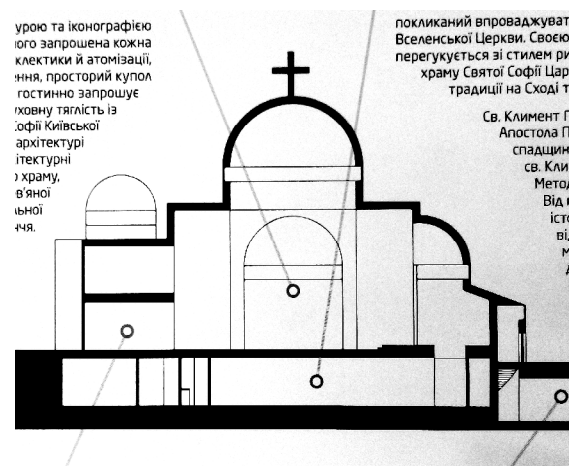
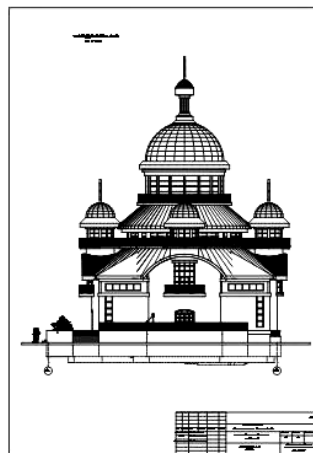

Рис. 6. Церква св. Софії у Львові, УКУ
(арх. І. Бережницький),
(Фото з інформ. стенду)

Рис. 7. Храм Софії при контемпліативному монастирі Воплоченого Слова у Бурштині (проект)
(<http://monastery.org.ua/майбутня-монастирська-церква-святої/>)

Висновки

Окреслено поняття ієратопії Нового Риму, під якою розуміється особливе сприйняття Константинополя пост-візантійськими середовищами, як квінтисенціального сакрального центру уявної всесвітньої християнської держави. Оскільки вважалось, що імперія є своєрідним втіленням царства Божого на землі, місто володіло пафосом особливої божественної присутності, що привертала увагу всієї ойкумени. Після завоювання Константинополя османами, цей образ став доступним для відтворення у раніше віддалених кутках візантійського світу, в тому числі і у конструкції ідентичностей модерних націй, що утворювались у XIX столітті.

Встановлено, що ієратопія Нового Риму стала важливою частиною уприсутнення української і локальної ідентичності у сакральній архітектурі Галичини. Визначено, що вона, в різній ступені, була характерною для пошуків національної маніфестації як у період межі XIX–XX століть, так і періоду доби Незалежності – межі XX–XXI століть. Підкреслено, що для цього останнього періоду, важливим фактором відродження царгородської ієратопії стало суттєве покращення відносин між Західною (латинською) та Східною (православною) церквами, реабілітація східних традицій у римо-католицькому дискурсі, що було важливим.

Наведено приклади ряду споруд, які демонструють різні варіанти роботи архітекторів Галичини з образами ієратопії Нового Риму, наведені способи, якими вона вписувалась у рамки існуючих стереотипів щодо передачі в архітектурній формі маніфестації української національної ідентичності, а також трансляції загально-християнських символічних змістів.

Література

Борис А. М. 2015. *Взаємопроникнення професійного світогляду Радослава Жука та архітекторів Західної України в контексті відродження сакрального будівництва* // Харківський національний університет будівництва та архітектури. Науковий вісник будівництва. Харків. № 3 (81). С. 5–9.

Борис А. М., Франків Р. Б. 2015. *Неомодерністський напрям у сакральній архітектурі Західної України та його взаємозв'язок з творчою спадщиною Радослава Жука*. Київ : Київський національний університет будівництва та архітектури. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. № 40. С. 14–19.

Гнідець Р. Б. 2004. *Ідеологічний чинник у формотворчій основі українського храмобудування*. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”: “Архітектура”. Львів. С. 273–277.

Лінда С., Іваночко У. 2009. *Стильові пошуки в сакральній архітектурі сучасної України*. Львів : Вісник Львівського національного аграрного університету. Архітектура і сільськогосподарське будівництво.

Обідняк М. М. 2004. *Проблеми ідентичності національного в новій сакральній архітектурі України*. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, “Архітектура”. Львів. С. 78–90.

Ракочий Я. В., Борис А. М. 2014. *Онтологія творення українських національних атрибутів у сакральній архітектурі Галичини*. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, “Архітектура” № 816. Львів. С. 247–253.

Тарас Я. 2013. *Національна ідентичність в сакральній архітектурі українців Карпат*. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Вип. 74 (№ 7). Київ. С. 149–151.

Черкес Б. 2003. *Традиція та ідентичність в новій українській церковній архітектурі*. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, “Архітектура”. Львів. № 486, С. 71–91.

Яців М. Б. 2002. *Архитектурно-просторова організація світлового середовища української церкви* : дис. канд. арх. : 18.00.01. [Arhitekturno-prostorova organizaciya svitlovogo seredovycha ukrainskoi cerkvy], Львів.

Cherkes B., Borys A. 2015. *Byzantine symbolism in sacred architecture in Eastern Galicia at the turn of the XIX-early XX century*. Housing Environment № 14. Krakow. P. 118–121.

References

Borys A. M. 2015. Vzaïmopronykennia profesiinoho svitohliadu Radoslava Zhuka ta arkhitektoriiv Zakhidnoi Ukrainy v konteksti vidrozhennia sakralnogo budivnytstva, *Kharkivskiy natsionalnyi universytet budivnytstva ta arkhitektury*, *Naukovyi visnyk budivnytstva*. No. 3 (81), Kharkiv. S. 5–9.

Borys A. M., Frankiv R. B. 2015. Neomodernistskyi napriamok u sakralnii arkhitekturi Zakhidnoi Ukrainy ta yoho vzaïmozv'iazok iz tvorchoiu spadshchynoiu Radoslava Zhuka, *Kyivskiy natsionalnyi universytet budivnytstva ta arkhitektury*, *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*. No. 40. Kyiv. S. 14–19.

Hnidets R.B. 2004. Ideolohichniy chynnyk u formotvorchii osnovi ukrainskoho khramobuduvannia. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnika", "Arkhitektura"*. Lviv. S. 273–277.

Linda S., Ivanochko U. 2009. Stylovi poshuky v sakralnii arkhitekturi suchasnoi Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho natsionalnogo ahrarnoho universytetu, Arkhitektura i silskohospodarske budivnytstvo*. Lviv.

Obidniak M .M. 2004. Problemy identychnosti natsionalnogo v novii sakralnii arkhitektauri Ukrainy. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnika", "Arkhitektura"*. Lviv. S. 78–90.

Rakochyi Ya. V., Borys A. M. 2014. Ontolohiia tvorennia ukrainskykh natsionalnykh atrybutiv u sakralnii arkhitekturi Halychyny. *Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika", "Arkhitektura"*. No. 816. Lviv. S. 247–253.

Taras Ya. 2013. Natsionalna identychnist v sakralnii arkhitekturi ukraïntsiiv Karpat. *Natsionalnyi pedahohichniy universytet im. M. P. Drahomanova. Vypusk 74 (No. 7)*. Kyiv. S. 149–151.

Cherkes, B. 2003. Tradytiia ta identychnist v novii ukrainskii tserkovnii arkhitekturi. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnika", "Arkhitektura"*. No. 486. Lviv. S. 71–91.

Iatsiv M. B. 2002. *Arhitekturno-prostorova orhanizatsiia svitlovoho seredovyscha ukrainskoi tserkvy* : dys. kand. arkhitektury : 18.00.01. [Arhitekturno-prostorova organizaciya svitlovogo seredovycha ukrainskoi cerkvy], Lviv.

Cherkes B., Borys A. 2015. *Byzantine symbolism in sacred architecture in Eastern Galicia at the turn of the XIX-early XX century*. Housing Environment № 14. Krakow. P. 118–121.

Roman Frankiv¹, Viktor Khadzynov²

¹ Associate Professor, department of Design and Basics of Architecture,
Lviv Polytechnic National University, Lviv
e-mail: romanfrankiv@gmail.com
orcid: 0000-0003-1100-0930

² Associate Professor, department of Design and Basics of Architecture,
Lviv Polytechnic National University, Lviv
e-mail: viktor.v.khadzhynov@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-0110-8630

NEW ROME, AS AN IDEAL HIERATOPY, IN THE GALICIAN SACRED ARCHITECTURE OF THE INDEPENDENCE AGE

© Frankiv R., Khadzynov V., 2020

The aim of the article is to reveal the tendency to use images of the Constantinople capital's architecture in the projects of sacred buildings in Galicia at the beginning of the XXI century. Under the hieratopy of New Rome means the special status of Constantinople – the sacred center of the World Christian (Roman) State. After the fall of Constantinople, the image of New Rome became available for reproduction in previously remote corners of the Byzantine world, including in the construction of the identities of certain modern nations formed in the nineteenth century.

It is underlined that the hieratopy of New Rome became an important part of Ukrainian identity searching within the sacred architecture of Galicia. It is determined that in varying degrees, it was characteristic of the search for a national manifestation both in the period of the turn of the XIX–XX centuries, and of the Independence period in the turn of the XX–XXI centuries. It is determined that for this last period, an important factor was the significant improvement of relations between the Western (Latin) and Eastern (Orthodox) churches, the rehabilitation of Eastern traditions in Roman Catholic discourse.

Also the article shows examples of a number of buildings, which testify to different variants of architecture work of sacred buildings in Galicia (West Ukraine) with images of hieratopia of New Rome. Furthermore is given a ways in which it fits into the existing stereotypes of architectural manifestation of Ukrainian national identity and symbolism, as well as manifestations of Ukrainian national identity.

Key words: New Rome, Hieratipy, sacral architecture, Galicia, Ukraine, identity.